

цизмът и резервираността на всеки развит дух. Но, мисля, с късна дата можем да го освободим от угризенията. Ангелушев е професионалист – и като творец, и като социална категория. Той е съчетал едното с другото, не му се налага приетата доброволна бедност на твореца да превръща в действие за промяна на обществото, да е пламенен привърженик на комунистическата идеология, да съчетава в монолитно единство едното с другото. Той също се "бори", но "суровостта" на неговата "борба" е чрез рисунката. Рисуването е оптималният вариант за изява на личността му, страданието на изкуството за него загърбва страданието в живота, творецът е надмогнал себе си като социална единица, той е художник, артист постигнал не само професионално признание на такъв, но и гражданския си статус. За него приключението е вътре, а не вън – в обстоятелствата: хармонизирал е личните си качества с винаги неподходящите за творчество условия на времето. Е, симпатизира на лявото изкуство, създава го дори, застанал е на страната на новото, на борците даже, но сам не е борец или ако е борец, то той се бори с четка.

Ако приложим същата мярка – то кой тогава е Вапцаров?

ОГНЯРОИНТЕЛИГЕНТ

По негово самоопределение. И като образован специалист, и като поет заслужава повече. Дори го осъзнава: "Кольо знаеше много неща за себе си, усещаше ги, макар че не им даваше гласност. Големи изисквания – и скромност! Но дълбоко в себе си Кольо беше убеден в призиванието си." – Ив. Керезиев, художник.

Разбира се, като не си признат, знаеш си мястото – в скромността. В себе си може да си изключителен. Но пред хората пазиш приличие. Не върви да се изхвърляш. Принуден си да си скромен. Всички в началото са плахи и несигурни, докато се съизмерят и усетят силата си. При наличие на шанс или пробивност, утвърдили се веднъж, вече стават и нескромни. Какво освен осъществена нескромност са славата и признанието. Така че Вапцаров е още в началото: "Не бих казал, че му липсваше вътрешно самочувствие. Ала самочувствието му идваше от надеждата, че тепърва ще направи нещо, а не от увереността, че вече го е направил." – Б. Райнов. За мен тази характеристика е най-близо до истината, както и самопризнанието на Вапцаров пак пред Б. Райнов: "Но аз наистина съм още чирак ... още се боря с думите."

Освен това Вапцаров е и позакъснял с изявата си: "Бе почнал да

пише по наше време, а по възраст бе по-близък до предишната генерация." – Б. Райнов.

По възраст са му близки Г. Караславов (р.1904 г.), Хр. Радевски (р.1903 г.), О. Василев (р.1904 г.), А. Тодоров (р.1906 г.), Мл. Исаев (р.1907 г.), но те са изявени леви и дори не само леви писатели. Но и те го гледат отвисоко. Вапцаров е в положението на слушателя-послушник. "Повече Караславов приказваше, отколкото той. Никола слушаше, а Караславов говореше." – Л. Везюв. Помагат му, но защото не ги застрашава. Можеш ли да помагаш на силния – той се оправя сам. Пък и помагаш ли – изглеждаш по-благороден и повече, отколкото си, в собствените си очи. И на литературното поле е като на всяко поле: в земеделското се бориш за повече земя, в литературното – за повече печатна площ и влияние. И никой не отстъпва на другия. Колкото по имаш – толкова по го пазиш, особено ако си среден или пол-среден писател. Собственическата стръв е обратнопропорционална на дарбата. В края на краищата полето е средство за производство. А литературното не е било чак толкова недоходоносно преди 9.IX., както се опитват да го изкарат след 9.IX., шом един Хр. Радевски се е препитавал само от литературен труд и даже близо две години е бил наемател на Вапцаров. Наемодателят обаче като пишец, стоичинно пред наемателя: "Стесняваше се от Радевски, когото почиташе и уважаваше, и от когото се учеше." – Ст. Сотиров. Така че ако в едното си наемодател, в другото си наемател.

Освен това последният е бил все още с мангалитета и навиците на провинциалиста, гледа повече да купи, отколкото да продаде; да обожествява и да се прекланя, отколкото да се противопоставя. Той, както си и казва, все още чиракува. И то – в неподходяща среда: като гражданско лице, като социална категория – работник; като частно лице – поет. Т.е. "провинциалист" е и в съотношението: среда, в която се намира, и културна среда, към която се стреми. Сиреч: в очите на професионалистите – все още с жълто около устата, по-скоро поощряван, отколкото признан. За работниците – поет-работник, за поетите – работник-поет. Нито едното, нито другото.

Е, как тогава да не изостави групата – съдействиците от македонския литературен кръжок, при едно литературно четене на златорожци в салона на БАН: "Той застанал до самата сцена от дясната страна, откъм вратите, дето се влиза. Изправил се той и с най-голямо внимание слуша." – М. Смятракалев.

Слуша, дето се вика, със зяпнали уста. Златорожци са богове, за достъп до тях може само да мечтае, с не по-малка, даже с по-голяма сила, отколкото за комунизма. Че той още от своите не е признат,

какво остава от златорожци – писатели на писателите. Поради идеологически предубеждения, бих казал и фанатизъм – не ги признава, но по естетически ги боготвори. То и какво остава на лисицата, като не достигне гроздето: кисело е, ами. Как не! И в това отношение Вапцаров е трябвало да разполовява себе си. Както във всичко.

И кои са неговите слушатели-читатели, неговите ценители и поклонници. Допреди идването му в София – събраните от кол и въже момчетии, дошли във Варна да стават моряци и техници, после – работниците от Кочериново. Те са повече ентузиастични на поезията, отколкото разбиращи от поезия. Могат да те окуражат, величаят, ревниво да те бранят дори, но не да ти помогнат с и научат на нещо. Колкото и да са комунисти, колкото и да са леви, преди всичко са пресбити от труд за насыщния.

Освен това талантът на Вапцаров съзрява късно. Той няма време и условия да работи над себе си. Поет е между другото, макар да влага всичко в поезията.

А, да: Вапцаров има и друг отдушник – македонския литературен кръжок. Комай първо ги обединява македонската идея (и то в коминтерновски вариант), после – литературата. Така заедно, "вместе" от македонизма и поезията всички хлътват в комунизма, в комунистическата противодържавна диверсия. Но иначе като поети и прозаисти все още се учат. Той дори е над тях. По-скоро учител, отколкото ученик; може да учи, не да научи.

Всички, които си "спомнят" за македонския кръжок, някак си го усукват не по вапцаровски, стане ли дума аджеба за какво е основан. Разказват за обсъждания на стихове и разкази, за най-компетентните изказвания на Вапцаров, за трудното му съгласяване с критичните бележки и несклонността му към поправки на собствените стихове след тях, за разбиранията му за поезията и литературата ("Вапцаров именно в София разбра тая голяма партийна истина, че изкуството е оръжие в политическата борба." – М. Сматракалев), дори за това кой е минавал за големия поет сред тях: "Но трябва да ви кажа, че отначало ние много величаехме Венко Марковски за сметка на Вапцаров." – Ив. Керезиев. От тези спомени можем да научим как дружно са живели и пели, как заедно са ходили на четения и културни събития, но ни гък, ни хък защо кръжокът се нарича македонски. Това се премълчава и в най-новите – последни засега – разговори с Вапцарови съвременници, издадени през 1989 г.

Единствено М. Сматракалев е донякъде ясен: "Идеите на кръжока бяха идеите на самата ВМОРО (обединена), която издигаше лозунга за Балканска федерация и за Македония като самостоятелна полити-

ческа единица на Балканите, която да послужи като обединително, свързващо звено между балканските народи. А не да играе ролята на "ябълката на раздора."

Пак Сматракалев, спирайки се на обсъждано от Вапцаров негово стихотворение, цитира израз из Вапцаровия доклад: "То (стихотворението "Изповед" – б.м.) е толкова социално, колкото и македонско." Но да се догади за същността, човек трябва да има допълнителни познания по история, и то неофициални. Комунистите допреди 1990 г. някак си се "срамуват" да изплюят камъчето, да си признаят грешката по националния въпрос. Сматракалев все пак казва истината по възможния тогава начин. Днес трябва да я кажем каквато е.

Но преди това нека се върнем при един спомен, отпечатан в изданието на БАН (1953 г.). Авторът му – Симеон Русакиев, е по-близо до събитието, пък и тогава все още са в сила официалните оценки и действия на БКП по македонския въпрос, не се е налагало да бъдат замазвани. Симеон Русакиев е поканен на една от сбирките като специалист езиковед, като завършил скоро славянска филология. Ето какво свидетелствува за Вапцаров: "Другарите от кръжока имаха за задача да обсъдят въпроса за издаването на една антология на македонската национална литература. В тая антология се проектираше да бъдат включени литературни творби от времето на Кирил и Методий до наши дни... На това заседание Вапцаров направи основно изказване. Това, което чух от него, а също и от други някои членове на кръжока, ми направи извънредно силно впечатление. Вапцаров говореше за македонския народ, за неговата освободителна борба, за националната му култура и литература, за неговото бъдеще. Със своята удивителна логика, с правилната постановка на въпросите той създаде у мен впечатлението, че е добре подготвен марксист, че познава гениалните ленинско-сталински разработки по националния въпрос, че успешно ги свързва с борбите и задачите на македонската нация. Преброяждайки тежкото историческо минало на Македония, той се озаряваше, когато говореше за нейното освобождение. В името на светлото бъдеще той изтъкваше необходимостта от борба за обособяване на македонския литературен език, от борба срещу шовинизма на българската и югославската буржоазия... В своето изказване за македонския език той говореше за отдавнашната книга на Мисирков, поставяше за пръв път въпроса за македонския език. Говори за Кирил и Методий, Климент Охридски, поп Богомил, Кирил Пейчинов, Йоаким Кършовски, братя Миладинови, Григор Пърличев и др."

Цитатът е дълъг, но той казва всичко. Македонският литературен кръжок е създаден по указание на партията, а нейната "оригинална", "патриотична" идея е дошла по указание на коминтерна, който

пък изпълнява указанията на Сталин. Заработката по създаване на македонска нация е стара "бойна задача". Като е използвано силно развитото – бих казал племенно – чувство за общност у хората в този регион. "Удивителната логика" на Вапцаров е само сляпо изпълнение на партийното поръчение, свеждане на решение, за което е бил подготвен и "учебникът" на Кръсте Мисирков – настолна книга за създаване на македонския език в Югославска Македония след 1945 г. Новата "нация" се подготвя издалече. Преди да стане реалност, тя е била логическо построение и идейна убеденост у самия Вапцаров. Дисциплиниран партийен репродуктор, той дори е "озарен", обсъжда издаването на антология на македонската национална литература, в която от Кирил и Методий, през изброените национални светили, включително другарите му и него (все още учещи се или научили се да пишат), всички са македонски, а не български книжовници и писатели. И такава антология – уви! – наистина е издадена: "Македонски песни", 1941 г., съставители Лъчезар Станчев и Радослав Мутафчиев, съдържа 42 стихотворения, започва с К. Миладинов, завършва с Анг. Жаров. С "Песен" и "Хайдушка" вътре е и Вапцаров. Само проф. Ал. Балабанов вижда повече – в предговора той пише: "Тая сбирка не е само поезия за Македония, ами е и донякъде старателен отбор, исторически документ за мотивите в българската поезия." Как да не станат реалност след победата: как да не бъде "воден на отчет" като македонски поет оттогава до днес и самият Вапцаров? Та той сам го е искал. И на кого опонирахме, че той е национален, български поет, когато го превеждаха и издаваха на македонски? Та той сам си е измекарин.

И не са социални, не са политически причините да изповядва:

Тази земя

по която тъпча сега,

.....

тази земя – не е моя земя,

тази земя,

простете, е чужда.

Причините са национални (българската буржоазия е шовинистична според становището на Вапцаров пред кръжока) и те са толкова национални, колкото още по не е създадена новата нация. Вапцаров в "Земя" дори определя географското ѝ място:

Над мойта земя

в небето

опира

Пирин.

*И мурите в буря
илинденски приказки пеят,
над Охрид лазура е
толкоз просторен и син,
а още надоле
е светлия бряг на Егея.*

Хубаво, поетично казано, с асонанси, дори да не е вярно. Стихотворението е недовършено, но не по идейни причини – като отхапано от цензурата. Може би не случайно оригиналът липсва и до днес.

И все пак и така се разбира за какво е реч. И ние не можем копче да им кажем на македонците, ако и Югославия да се разпадна. Но пък Македония стана независима. Така че, макар в непълни граници – коминтеровапцаровската мечта бе повече от четири десетилетия реалност, мечта-действителност. Колкото и да е неудобно, неизгодно и пр. за нас – трябва да го признаем. Това ни надроби най-вярната на КПСС комунистическа партия в света. България не успя да присъедини, но Македония – обособи. Не без помощта и на Вапцаров. Това обяснява защо, подканвали ли са го да рецитира свои творби през 1939-1940 година (годините на македонския кръжок). "Кольо обикновено започваше с "Доклад", "Родина", "Песен", "Илинденска", "Крали Марко" – все за Македония." – Р. Ралин.

Вапцаров наистина чак в София е разбрал "голямата партийна истина – че изкуството е оръжие в политическата борба", както бе цитиран Сматракалев. Той е разбрал и изпълнявал даже повече: че е оръжие и в партийната борба: в нейно име от една нация могат да се родят две и да спорят за него като за Омир. (И както при всеки Омир, цялостен го е запазила пак дарбата: пишел е на чист български за разлика от Венко Марковски, който още тогава го е изобретил македонскиот язык.)

И Симеон Русакиев, специалистът по славянска филология, поканен като експерт, е нямало накъде да ходи освен: "Трябва да призная, че не се оказах особено полезен на заседанието на кръжока. Напротив, това, което чух от присъстващите и особено от Вапцаров, направи коренен прелом в моите филологически разбирания... стана ми ясно колко погрешни представи е създал у мен Университетът, с какви заблуди са ни занимавали неговите буржоазни професори."

То и какви можеха да бъдат университетът и професорите му след 9.IX. освен буржоазни. Идва нова филология – най-прогресивната и най-научната, опряна на Сталиновия езиков гений, по който един народ може да проговори дор деветдесет и девет езика освен собст-

вения само и само руският да му стане като майчин. Какво ти езикознание, какви ти граматика, морфологии и фонетики – всички езици имат за основа една – комунистическопартийна фонема. Тя е задаващият камертон и целий разноинструментален оркестър на народите от "дружното социалистическо семейство" се настройва на общия ѝ лад. И как да не "пееме всички, когато работим". Дори да не ни е до пеење. За работа да не говорим – на работата лекото, на хляба – мекото.

12-13.X.1992 г.

ТОВА Е ИСТОРИЯ СТАРА...

Разделението на българската нация, ако перифразирам Ханчев, наистина е "история стара, стара", но не като Париж, а като Петербург, за да се стигне до Георги-Димитровото славно време, когато можахме да се делим на мизийци, тракийци, добруджанци и македонци. По-изобретателен географски принцип за определяне на националността не е имало и едва ли ще има.

Корените му са предълбоки.

От 1892 до 1894 г. в София е издавано списание "Лоза" – орган на македонците в България, които са застъпвали тезата за участие на македонските говори в общия български език. Списанието не само държи за, но и употребява членната форма -от в края на думите, както и редица македонски думи. Списанието е спряно от стамболовисткото правителство.

Кръсте Мисирков издава през 1903 г. брошурата си "За македонските работи".

"Време е – пише в нея Мисирков – да отхвърлим от очите си мрежите, които ни сложиха националните и верски пропаганди в Македония...

Моите възгледи (...) не са нещо ново и без основание, а са крачка напред в досегашното развитие на нашето национално самосъзнаване и те са съвсем естествени и основателни...

Идеите за пълно отцепване на нашия народ от другите балкански народи не са в противоречие на досегашното работене на нашия народ за свобода, а само продължение на неговата досегашна работа на почва еволюция...

Създаването на литературен език е духовна потребност за нас, с